

УДК 1:3+1:93

В. М. Петрук,
здобувач, асистент

(Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського "ХАІ", м. Харків)

КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті розглядається проблема кризи ідентичності в контексті соціокультурних трансформацій.

Криза ідентичності в умовах соціальних трансформацій вважається неможливістю однозначної самоідентифікації соціального суб'єкта. Показано необхідність включення в проблему, що розглядається, поняття маргінальності. Стверджується, що необхідною умовою виходу із маргінального стану є мультикультурна діяльність соціального суб'єкта.

Трансформація сучасних соціальних структур відбивається в темі кризи ідентичності. Ця тема є наскрізною для так званих перехідних суспільств, в яких колишні ідентичності втрачені, а нові ще не склалися. Для таких суспільств актуальною є проблема вибору ідентичності. Сучасна ситуація екстраординарна в тому сенсі, що виражає тенденцію послаблення модерних, національних ідентичностей і посилює постмодерністську тенденцію мультикультуралізму. У постмодерністському світі конструювання нових ідентичностей стає джерелом соціальних значень. Теоретичне осмислення умов оптимального подолання кризи ідентичності в трансформаціях соціального стає актуальним.

Аналіз проблеми ідентичності представлений у працях вітчизняних і зарубіжних учених, наприклад, Р. Робертсона, А. С. Панаріна, З. Баумана, І. Валлерстайна, У. Бека, П. Хіманена, М. Кастельса, В. Л. Іноземцева, О. Г. Данильяна, А. В. Бузгалина, Т. С. Воропай. Незважаючи на розробку теми, ще не має достатньо праць, присвячених проблемі ідентичності і мультикультуралізму. Цей факт робить наше дослідження актуальним.

Метою статті є обґрунтування необхідності корелятивного дослідження проблеми ідентичності і мультикультуралізму.

У сучасній науково-філософській літературі [1: 286-290] термін "ідентичність" (від пізньолат. *identifico* – ототожнюю) виражає ототожнення людиною самого себе з іншими людьми на основі встановлення загальних цінностей, емоційних переживань, структури і спрямованості внутрішнього світу; ідентичність означає також здатність збереження людиною упродовж усього життя єдності свого "Я", своєї "самості", відчуття просторово-часових меж своєї тілесної організації як єдиного цілого; ідентичність також розглядається і як психологічний механізм подолання людиною своєї самотності, здатність проектувати свій внутрішній світ на інших людей, бачити іншу людину як продовження самого себе, свого "Я", переносити світ інших людей у свій внутрішній світ, перевтілюватися в них.

Ідентичність є тим, що втрачається, шукається і знаходиться. Одна ідентичність, тобто цілісність, замінюється іншою. Як, мабуть, справедливо вважає український філософ А. Ю. Кузнецов, у рамках саморефлексії (самоідентичності – В. П.) соціальні суб'єкти необхідно визначаються у своїй автентичності; це самовизначення завершується подоланням маргінального світовідчуття соціальних суб'єктів і призводить до розуміння місця і ролі в соціумі суб'єкта, що рефлектує [2: 86]. Автентична людина є синонімом достовірності (від греч. *authentikos* – справжній, такий, що виходить з першоджерела). У той же час концепт "ідентичний" – від лат. *identicus*, не претендує більш ніж на тотожність, подібність. Найімовірніше, тут ми можемо говорити про те, що автентичність є результатом рефлексії соціального суб'єкта, передусім відносно себе, тоді як ідентичність виступає результатом класичних операцій формально-логічного ряду [2: 83].

Під ідентичністю будемо вважати інтегрованість, цілісність суб'єкта історії, його здатність до усвідомлення самототожності і автентичності, що відповідають на питання: "Хто я такий, звідки, куди і навіщо йду"? Формування і виявлення власної ідентичності, індивідуальності необхідно пов'язане із соціальною пам'яттю, що розгортається в більш менш зв'язну розповідь, оповідання, наратив. Наративи упорядковують наші переживання, роблять їх цілісними, персональними. Для нашого дослідження це значущий контекст: наратив формулює тезу про минуле або ж пропонує певну "точку зору" (метафору), за якою слід розглядати минуле. Метафора синтезує наші знання про світ і служить нам моделлю для опису минулого (детальніше див. [3]).

Вважаємо справедливою думку, що найважливішим джерелом ідентичності є пам'ять. Тут глибинні історичні ремінісценції починають працювати на формування ідентичності. Історія стає основою політики ідентичності, політики, в якій найважливіше значення мають моделі майбутнього. Тому адекватна боротьба за найбільш надихаючу версію минулого. І це є однією з відповідей на кризу ідентичності.

Визначимо кризу ідентичності як невідповідність критеріїв самоідентифікації новому порядку речей, як розпад уявлень про те, чим є люди і країни. Тут синонімом кризи ідентичності вважаємо маргінальність як неможливість однозначної самоідентифікації соціального суб'єкта.

Маргіналії (від. лат. *margo* – край, межа) – те, що обмежує і одночасно знаходиться поміж. Маргінальність зв'язана з розщепленням, плюралізмом етнічної самосвідомості [4]. Мабуть, таке розщеплення торкається різних форм свідомості і самосвідомості (прикладом того, що це можливо, служить феномен схильності філософів до "парашизоїдного" дискурсу). У індивідуальному плані психічна напруга велика (здаємо особливості зміни "динамічного стереотипу" І. П. Павлова [5]). Дослідники відмічають, що маргінальний психічний тип нерідко стає творцем: маргінали стають керівниками етнічних груп, національних і глобальних рухів, видними діячами культури.

Для нас важливо, що "маргінальний синдром" – втрата об'єктивної приналежності до звичної соціокультурної групи і втрата суб'єктивної ідентифікації з нею; віддання переваги девіантним формам соціальної адаптації; вихід за рамки владного дискурсу; сприйнятливість до вибору інноваційних альтернатив – властивий людям, що успішно здійснюють фундаментальну розробку нового, оскільки, очевидно, вони, будучи мало зв'язані попередньою практикою із ортодоксальною раціональністю, можуть швидше за все бачити, що колишні принципи більше не придатні, і починають підбирати, винаходити іншу систему принципів, яка може замінити попередню. Безперечно те, вважає М. Малкей [6: 155], що велике число, наприклад, фундаментальних наукових досягнень бере свій початок у працях дослідників, які знаходилися в маргінальних ситуаціях.

А. Ю. Кузнецов вважає [7], що в соціальній історії можливе виділення періодів-переходів, в яких маргінальним є не лише яке-небудь окремо взяте відношення, але і переважна частина таких. Дослідник зупиняється також на проблемі переходу від одних філософських засад до інших, розуміючи під ними, передусім, методологічні, гносеологічні і аксіологічні. На його думку, вищезгаданий перехід (маргінальний по суті) припускає, передусім, компаративний аналіз категорій, раніше прописаних у різних концептуальних традиціях; деякі поняття вимагають аналізу не лише компаративного, але і змістовного, включаючи аналіз їх генезису, в тому числі і етимологічного.

Як бачимо, ми не самотні в дослідженні проблемних полів маргінального, де маргінальне розуміється не лише як категорія соціального, але і як категорія філософського знання. Тут, як вважав В. С. Біблер, філософія критикує не приватні істини або теорії, вона – культура сумніву в існуючій, традиційній логіці, в її загальності, культура сумніву в самих критеріях істинності, культура критики думки в її тотожності з буттям. Дійсно, апеляція до засад примушує нас відмовитися від того, чого ми дотримувалися.

Стає очевидним, що саме маргінальному стану суб'єкта-суспільства відповідає екстраординарний вибір інтелектуальних альтернатив. Якщо в соціокультурних монолітах, наприклад, "правильний вибір" зумовлений сталими нормативами, стандартами і процедурами раціональності, то маргінальні періоди життя суб'єкта-суспільства виступають як актуальний семантичний плюралізм, анархія і еkleктика. І тут у маргіналії присутня нетривіальна епатажність. Анархічні і еkleктичні дискурсивні побудови виявляються, часто, єдиним способом впливати на систему значень, що склалася, і штовхнути її до перебудови. Такий стан справ був помічений вже Гегелем, який відмічав, що, наприклад, філософія в подібних ситуаціях виходила із утруднення тим, що просто відкидала всякий метод.

Класичний маргінальний синдром властивий і "колишнім радянським", які переживають сьогодні фундаментальні переходи: від авторитаризму до демократії; від етатизму до лібералізму; від автаркії до глокалізації; від монометодології до методологічного плюралізму; від федералізму, заснованого на "демократичному централізмі", до нонієрархії мережевого суспільства; від казармового комунізму до лібертаріанізму; від світової наддержави і спільності "радянський народ" до ослаблених, але претензійних держав і націй; від індустріалізму до інформаціоналізму (термін "інформаціоналізм" вказує на новітній рух соціальної організації, в якому завдяки новим технологічним умовам генерування, обробка і передача інформації стають фундаментальними джерелами продуктивності і влади).

Як вважають суспільствознавці, ця множинність переходів у сучасному соціальному знанні обґрунтовується останнім, як вирішальним. Такий стан справ у середовищі учених являється, на перший погляд, пошестю. Проте "мода" на інформаціоналізм в поясненні соціальних змін базується на факті реальних досягнень, які демонструє так званий інформаціональний капіталізм (термін М. Кастельса [8]). Більше того, тиск "інформаціонального середовища" на маргінальні індустріальні суспільства типу українського змушує останні вважати ідеологію інформаціоналізму новим чинником виживання.

Теоретично історична необхідність останнього переходу очевидна: технологічні революції неминучі і нестримні. Проте на ділі одночасні тенденції мережевої глобалізації і культурної фрагментизації входять, іноді, в антагоністичне протиріччя, що є ключовою проблемою інтеграції людства. Протиріччя між Мережею і "Я" – це протиріччя між глобальним інформаційним суспільством і цінностями конкретного народу, це загроза для ідентичності, що історично склалися (родам, племенам, народностям, націям), які, намагаючись зберегти свою самобутність, створюють потужний опір тенденціям Мережі.

Тоталізуючий дискурс ідентичності створює передумову гегемонії і виникнення тоталітаризму, якщо під останнім розуміти порушення права на нетотожність, різноманітність. Боротьба з імпліцитним тоталітаризмом ідентичності призводить до ідеології культурного плюралізму або мультикультуралізму. Дискурс мультикультуралізму виступає проти тотальності Загального (у сенсі

Гегеля і Маркса), оскільки ця тенденція європейської раціональності, як вважають, знайшла втілення в тоталітарних режимах ХХ століття.

Войовнича ідеологія мультикультуралізму, підтримана постмодерністською методологією культурної *гетерогенності*, створює в соціальній практиці культ "інакості" і "відмінності". Відбувається добровільне прийняття "стигматизованої ідентичності", а саме, індивіди, що раніше опиралися стигмі культурних меншин, тепер культивують свою особливість. Для теорії такого мультикультуралізму це обертається примусовим культивуванням нових гомогенностей, а для соціальної практики протест проти Загального, що тоталізує, вилився в різноманіття дрібних деспотій.

Мультикультуралізм як культурний плюралізм із політики загравання з меншинами і ідеології всіх тих, хто випробує жах від зникнення закономірно зростає до права індивідів на вибір власної ідентичності, що і закріплюється правовою нормою *свободи совісті*, отже, відповідальності за самовизначення. Мультикультурність стимулює розвиток, робить проблемою ідентичність особистості. Для такої особистості криза ідентичності стає нормою.

Висновки. Множинність сенсів історії може виявитися і стати "для себе" тільки на основі майбутньої тоталізації. Наш теоретичний і практичний обов'язок – з кожним днем наближати цю тоталізацію. Самокритика повинна стати життєвим принципом локальних груп. До самокритики ж схильна тільки вільна особа, якщо під свободою розуміти усвідомлену внутрішню необхідність. Поняття свободи полягає в тому, що вона є здатність до добра і зла. Свобода є людською проблемою: вчинки людей визначаються їх власним вибором. Але людина є істотою громадською. Тому, в людині з'єднані її особлива, індивідуальна воля і воля загальна, громадська. Сліпа, безрозсудна воля індивіда (свавілля) протистоїть розуму як універсальній волі. З того, що свобода кожного члена суспільства обмежена свободою інших його членів, виникає необхідність. Окремі вчинки людей вільні, але наслідки такої свободи в сукупності різних вчинків, вже не вільні, а необхідні. Свобода стає необхідністю. Діалектика свободи і необхідності відображена в моральній свідомості категорією совісті, а в правовій – свободою совісті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Идентичность // Всемирная энциклопедия: Философия XX век / Глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – Мн.: Харвест, Современный литератор, 2002. – 976 с.
2. Кузнецов А. Ю. Аутентичность как основание маргинального // Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Філософія. – Харків: НТУ "ХПИ", – 2005. – № 50. – С. 79-86.
3. Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
4. Park R. E. Human migration & the marginal man // American Journal of Sociology. – Chicago, 1928. – Vol. 33, № 6. – P. 881-893.
5. Павлов И. П. Динамический стереотип // Павлов И. П. Двадцатилетний опыт объективного изучения нервной деятельности (поведения) животных. – М.: Медгиз., 1951. – 505 с.
6. Малкей М. Наука и социология знания. – М.: Прогресс, 1983. – 251 с.
7. Кузнецов А. Ю. До визначення поняття "хронотоп" // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, психологія. – Харків: ХВУ, 2003. – Вип. 1 (16). – С. 27-33.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

Матеріал надійшов до редакції 30.01. 2010 р.

Петрук В. Н. Кризис идентичности в контексте социокультурных трансформаций.

В статье рассматривается проблема кризиса идентичности в контексте социокультурных трансформаций. Кризис идентичности в условиях социальных трансформаций считается невозможностью однозначной самоидентификации социального субъекта. Показана необходимость включения в рассматриваемую проблему понятия маргинальности. Утверждается, что необходимым условием выхода из маргинального состояния является мультикультурная деятельность социального субъекта.

Petruk V. M. The Identity Crisis in the Context of Social-Cultural Transformations.

The problem of identity crisis in the context of social-cultural transformations is being considered in the article. The identity crisis in conditions of social transformations is being supposed as impossibility of the monosemantic self-identification of the social individual. Necessity of including of the marginality conception in the considered subject has been shown. It's being maintained that the necessary factor of marginal state way out is a creative activity of the transitive society individual, which directed at the end on deepening of the multiculturalism movement.